

Гартман М. Т.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІСТОРИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ПРАВА ПЕРІОДІВ РІШОНІМ ТА АХАРОНІМ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню основних історичних умов, під впливом яких здійснювався процес формування та розвитку єврейського права в періоди рішонім та ахаронім раввинської епохи. Розкрито політичні умови, які стали причиною відкриття ешив і поширення єврейських правових поглядів за межами Єрец-Ізраель та Вавилонії. Автором проаналізовано ряд історичних подій, які вплинули на створення галахістами нових джерел єврейського права, якими нерідко були систематизовані, кодифіковані акти й коментарі до них.

Ключові слова: рішонім, ахаронім, Талмуд, єврейське право, ешиви, Галаха, Гемара, раввин.

Постановка проблеми. В українській історико-правовій науці відсутнє чітке уявлення про єврейську політико-правову концепцію. Крім того, відсутні дослідження, які висвітлювали б історичні умови, у яких проходила свій розвиток одна з найдревніших правових систем світу – єврейська. Періоди рішонім та ахаронім є актуальними в дослідженні, оскільки раввинська епоха позначилась інтенсивним розвитком Галахи, створенням нових шкіл тлумачення Талмуда, збільшенням праць респонсів і збірників галахот.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання історії єврейського народу дістала повне відображення в зарубіжній літературі. Відомими істориками, які суттєво розширили знання з питань єврейської історії, є такі: Г. Грец, Р. Банк, С. Дубнов, С. Рот, Ш. Етінгер тощо. У сучасній українській літературі дослідження з питань поставленої проблеми практично відсутні. Враховуючи те, що роль періодів рішонім та ахаронім у контексті всієї єврейської історії полягала в тому, щоб зробити норми єврейського права більш доступними та зрозумілими для кожного єврея незалежно від країни, у якій він знаходиться, існує потреба в дослідженні основних умов, які сприяли розвитку єврейської правової системи як у Єрец-Ізраель, так і за його межами.

Основна мета дослідження полягає в аналізі історичних подій періоду Середньовіччя й Відродження, які вплинули на розвиток єврейського права та єврейства в цілому, а також висвітлення на їх основі процесу створення єврейськими правознавцями нових норм права й упорядкування існуючих.

Раввинська епоха в історії розвитку єврейського права бере свій початок з другої половини середніх віків та триває по сьогодні. Після того, як гаонім та ексилархи втратили владу в Вавилонії, єврейський народ починає масово переселятись у країни Європи. Замість Палестини та Вавилонії, центрами єврейства стають Іспанія, Франція, Німеччина та інші європейські країни. Одним із каналів, через який євреї перейшли з Азії та Африки в Європу, була Іспанія. Вони переселились туди разом з арабами, які завоювали країну в VIII столітті. Залишення Обітованої Землі й розсіяння єврейського народу по цілому світу призвело до сприйняття євреїв, як гнаної та бездомної нації. Однак, не зважаючи на ті важкі історичні умови, у яких доводилось

століттями виживати єврейському народу у світі, вони все таки зуміли зародити політичний рух, метою якого було об'єднання й відродження єврейського народу на його історичній батьківщині. Наслідком такого об'єднання стало утворення єврейської незалежної держави Ізраїль і прийняття в 1950 р. Закону про повернення, який стимулює євреїв повернутися з країн розсіявання [1].

Весь цей час єврейська правова система не стояла на місці. Вона розвивалась, збагачувалась новими джерелами права та юридичною технікою, удосконалювалась правовою культурою та свідомістю. Без власної держави, в умовах гонінь і переслідувань єврейський народ зумів зберегти єдність і знання, що передавались з покоління в покоління. Більше того, раввинська епоха відмітилась інтенсивним розвитком Галахи, створенням нових шкіл тлумачення Талмуда, збільшенням праць респонсів та збірників галахот.

З точки зору розвитку єврейського права, раввинський період прийнято поділяти на два етапи:

1) **פְּרִיּוֹנִים** («*рішонім*») – в перекладі з івриту означає «перші» [2, с. 347]. Так званий період перших раввинів триває з XI до середини XVI століття.

2) **אַחֲרֵי פְּרִיּוֹנִים** («*ахаронім*»), який перекладається як «останні» [2, с. 9]. Період останніх раввинів бере свій початок з другої половини XVI століття та триває до XX століття [3, том 1, кол. 252–253].

Менахем Елон періодизацію раввинської епохи наводить по-іншому. Учений період ахаронім розглядає в часових рамках з другої половини XVI по XVIII століття. Крім того, він виділяє третій – останній період у раввинській епосі, який розпочинається з втратою судової автономії в кінці XVIII століття та триває до наших днів. Менахем Елон у межах третього періоду виділяє три етапи:

1. З кінця XVIII століття до початку XX століття, тобто від втрати судової автономії до початку національного відродження.

2. З кінця XX століття і до створення держави Ізраїль.

3. Від створення держави Ізраїль і до наших днів [4, с. 64].

Враховуючи те, що з утворенням єврейської незалежної держави право, яке формувалось тисячоліттями, не перестало існувати, а лише здійснило трансформацію в нову правову систему, яка відповідала тому рівню суспільно-політичного розвитку, що існував на момент державотворення, автор схильється до думки, що раввинську епоху слід розглядати через висвітлення історичних умов трьох етапів. Однак, будучи обмеженими обсягом статті, автор досліджуватиме історичні умови розвитку єврейського права лише періодів рішонім та ахаронім.

Рішонім. Після занепаду авторитета вавилонських ешив, у цілому світі масово почали створюватись незалежні центри вивчення Тори. Історичні умови склалися так, що найбільш сприятливою для розвитку єврейської культури на початку періоду була Іспанія. В XI і XII століттях в Іспанії знаходилась така кількість єврейських учених і поетів, що цей період у єврейській

історії прийнято називати «золотим віком єврейської літератури». Після розгрому вестготів араби надали євреям свободу віросповідання та судову автономію. Це сприяло процвітання єврейської культури, науки і створенню ешів, які були духовними центрами у єврействі. Період рішонім розпочався з учених Іспанії XI століття та тривав до появи Йосефа Каро.

У XI столітті в місті Гранада Шмуелем га-Нагід була очолена одна з найбільших ешив Іспанії. Будучи лідером іспанського єврейства і відомим галахістом, Шмуель один із перших зробив вагомий внесок у розвиток Галахи за межами Єрец-Ізраель і Вавилонії. Ним був складений один з найбільших на той момент галахічних кодексів – «Сефер хілхета гавтрата» («Велика книга галахот», створений на основі Талмуду, галахічних постанов та респонсів гаонім [3, том 10, кол. 245–247]. У той період не території Іспанії ешиви були не лише в Гранаді, а й у Кордові, Лусені, а згодом в Арагоні, Кастилії. Однак уже в 1148 р. центр єврейства був переміщений з мусульманського півдня у християнський північ Іспанії та Єгипет. Причиною цього стало захоплення Іспанії Альмогадами, які за словами С.Я. Єлисаветського «запропонували євреям вибір: меч або іслам» [5, с. 145].

У період виселення євреїв з території північної Іспанії великого авторитету набуває ім'я єврейського філософа, лікаря й ученого – Моше бен Маймон. Відомого своїми працями як кодифікатора Галахи, його по праву можна вважати найвідомішим ученим постталмудичної епохи. Маймонід, або, як його ще називають, Рамбам, розпочав діяльність галахіста з коментування трактатів Мішни й Талмуду (розділи Моед, Нашім, Незікін та Хуллін, посвячений законам про кашрут). У своїх коментарях учений доступно роз'яснює зміст норм, не посиляючись на заплутані та довгі дискусії Гемари.

Як кодифікатор Галахи, Маймонід представив свій варіант систематизації 613 міцвот, критикуючи систематизацію галахот його попередників. Тому він видав «Сефер га-Міцвот» («Книга заповідей»), де сам на основі 14 принципів систематизував 248 уповноважених і 365 забороняючих заповідей [6, с. 77]. Сефер га-Міцвот було так званою «конституцією», котра передувала всеосяжному кодексу законів, над яким учений працював протягом десяти років. Уперше в історії єврейського права була зроблена класифікація за змістом усієї талмудистської та постталмудистської галахічної літератури. Кодекс Маймоніда або, як його називають, «Мішне Тора» («Второзаконня»), був поділений на 14 книг, кожна з яких становила певну категорію системи єврейського права. Рамбам повторює в «Мішне Тора» всі закони Тори, не важливо, актуальні вони в його час чи ні. Більше того, оскільки Тора – це не тільки спосіб життя, а і спосіб мислення, автор включає у свій кодекс предмети, пов'язані зі світоглядом, філософією. За словами Меір Левінова, «Рамбам охоплює своєю працею весь світ» [7]. Однак основною метою створення такої фундаментальної праці була доступність і зрозумілість Законів Тори для кожного – «великого й «малого». «Тому я назвав працю «Мішне Тора» («Слідуючий за Торою», «Додаток до Тори»), – пише автор, – так як спочатку людина читає Письмову Тору, а потім цю книгу, і з неї дізнається всю Усну Тору; і немає їй необхідності читати між ними ще яку-небудь книгу» [8].

Кількість галахістів в Іспанії була великою і кожний з них зробив свій внесок у розвиток Галахи. Крім учених Іспанії, історії відомі імена видатних рішонім Франції, Германії, таких як: Іцхак бен Моше із Вени, Шмуель бен Меір, Яків бен Меір, Мордахай бен Хіллел Гакохен, Іцхак бар Шешет Берфет тощо [3, том 7, кол. 225–226]. Не приділяючи такої уваги питанням науки та філософії, французькі та німецькі євреї присвячували

весь свій час вивченню Талмуда. Можна наводити великий список галахістів періоду рішонім, однак, окремо хотілося б виділити вчених, які зробили особливий вклад у розвиток Галахи. Таким був відомий німецький галахіст Яків бен Ашер, який написав велику кількість праць, присвячених єврейському праву. Однак славу великого галахіста принесла йому основна праця – «Арбаа турім» («Чотири ряди»). Кодекс, який складався з чотирьох частин і був присвячений виключно Галасі, швидко завоював авторитет у світовому єврействі. С.М. Дубнов описує, що «цей звід законів поступово витіснив кодекс Маймоніда і до пізнього часу служив керівництвом для раввинів і вчених цілого світу» [9, с. 457].

Крім того, великої популярності в період рішонім набуває новий жанр раввиністичної літератури – *підпін* (Тосафот – «доповнення»), який являв собою коментарі до Талмуду. Першим тосафістом слід вважати відомого представника ашканезького єврейства – Шломо бен Іцхака та його учнів. Він увійшов в історію світового єврейства під іменем Раші, як один з найвідоміших коментаторів Тори та Талмуду. Даймонт М. відмічає: «Завдяки Раші інтерес до Талмуду пробудився заново, і необхідність в нових респонсах стала така велика, що його послідовники створили нову школу талмудистських коментарів, які прийняли форму приміток до Гемари» [10, с. 275]. В цей час вивчення й розуміння Талмуду простому населенню без допомоги вчителів становило великі труднощі. Саме Раші розпочав складання письмового коментаря Талмуду, коротко та ясно пояснюючи важкі вислови тексту давніх законовчителів. Справедливо говорили сучасники, що «без тлумачення Раші Талмуд залишився б, як замок без ключа» [9, с. 261]. Однак уже згодом, по мірі розвитку Тосафот, пояснення та коментарі тосафістів мали не лише теоретичне, а й практичне значення як для окремих осіб, так і для всього єврейського суспільства.

Історичні умови, у яких здійснювалась діяльність рішонім були надзвичайно важкими для європейського єврейства. Це призводило до того, що часто вчені-галахісти вимушені були переселятись та втікати з Європи в країни Африки. Причиною цьому були такі:

1) Масові хрестові походи, започатковані в 1095 р. на Клермонському соборі папою Урбаном II, коли той закликав відібрати в «невірних» Святу Землю [11, с. 185]. Релігійний фанатизм європейських християн супроводжувався відкритим насильством проти євреїв, яке тривало більше двох століть.

2) Заснування при католицькій церкві судових органів – «інквізиції», діяльність яких була спрямована на переслідування еретиків, у тому числі і євреїв.

3) Прийняття в рядах країн Європи низки принизливих для євреїв законів, якими не дозволялось євреям брати участь в суспільно-політичному житті, заборонялось сповідувати іудаїзм та застосовувалась маса дискримінаційних заходів. Одним із таких були прийняті в 1215 р. антиєврейські закони на четвертому Латеранському соборі в Франції [12, с. 202].

4) Хвиля вигнання євреїв з Європи: 1290 р. – з Англії; 1306, 1394 рр. – з Франції; 1421 р. – з Австрії; 1492 р. – з Іспанії, із багатьох князівств Німеччини в 14–16 століттях [5, с. 151].

Іншими були умови існування євреїв у Східній Європі. Так, для прикладу, в Польщі та Литві державне правління досить гуманно та лояльно ставилось до єврейського населення. У 1264 р. королем Болеславом Благочестивим була видана грамота, яка надавала євреям автономію у сфері судочинства, свободу підприємницької діяльності, пересування й захист від переслідування. Такою була і в 1389 р. грамота литовського князя Вітовта, який дозволив євреям на рівні з християнськими жителями займатись торгівлею та ремеслами [5, с. 181]. Слід зауважити, що все ж,

час від часу, приймався який-небудь дискримінаційний законодавчий акт, у містах нерідко називали конфлікти, спрямовані проти євреїв. Однак, у цілому, євреї Польщі та Литви могли розраховувати на захист короля й мали більш сприятливі економічні умови, ніж в інших країнах Європи.

Враховуючи історичні умови розвитку єврейського права і той правовий матеріал, який був створений у період рішонім, слід підкреслити, що єврейське право розвивалося та створювалося без будь-яких державних інституцій виключно на авторитеті єврейських законовчителів. Правотворча діяльність раввинів чи просто знавців Галахи не мала під собою ніяких юридичних підстав, які уповноважували б учених на створення норм права. Не існувало органу законотворення, який би видавав чи санкціонував такі норми, не зважаючи на те, що існував механізм їхнього застосування органами єврейського судочинства. Норми, що мали силу закону, приймалися, як правило, окремими галахістами, хоч інколи їх приймали цілими общинами чи уповноваженими представниками на міжрегіональних з'їздах і конференціях представників общин. Створюючи нові джерела права у вигляді постанов, що мали законну силу, письмових рішень роз'яснень, галахісти мали три основні цілі. Першою було усунення прогалін у тогочасному законодавстві, так як не було в наявній Галасі правових норм, які регулювали б суспільні відносини того періоду. Отже, рішення галахістів являлись доповненням Галахи. Другою метою стало прагнення до вдосконалення Галахи у зв'язку з необхідністю вирішення питань, які не вирішувались за допомогою методів інтерпретації. Не менш важливим було й те, що робота рішонім була пов'язана зі спрощенням пошуку норм права та полегшення його розуміння.

Історія свідчить, що правотворча діяльність кожного галахіста періоду рішонім залежала від тих умов, у яких знаходилась єврейська громада тої чи іншої країни. Дехто з учених був вимушений переїждувати, переселятися з міста у місто, з країни в країну, інші ж досліджували норми Талмуда у більш спокійних умовах. Однак усіх їх об'єднувала одна ідея – зробити норми єврейського права більш доступними та зрозумілими для кожного єврея. Попри всі несприятливі для розвитку єврейського права й суспільства в цілому умови, роль рішонім залишила свій слід в історії єврейського права, збагативши єврейську правову систему невідомим до цього часу елементами.

Ахаронім. Щодо періоду ахаронім, то вчені розходяться в думках щодо точності хронологічних меж, які відділяли б період ранніх раввинів від пізніх. Однак прийнято вважати, що період ахаронім розпочинається з появою в єврейській історії Йосефа Каро та його знаменитої праці «Шульхан арух». Тому умови, у яких розвивалась Галаха періоду ахаронім, будемо розглядати з другої половини XVI по кінець XVIII століття.

Початок діяльності пізніх раввинів збігся з історичною межею між «середніми віками» й «новим часом». Історичні події, які мали місце не лише в Європі, а й у цілому світі, викликали зміни й у житті єврейського народу. Завоювання турками Візантійської імперії, відкриття Колумбом Америки, початок Реформації в Німеччині – все це впливало на долю євреїв, а, відповідно, і на розвиток їхньої культури та правотворчості.

Після вигнання євреїв з Іспанії і Португалії, більшість із них знайшли притулок на завойованих Туреччиною землях, де були сприятливі умови для їхнього існування. Єврейський народ з вдячністю згадає турецьку імперію тому, що в один з найважливіших періодів їхньої історії, коли не було іншого притулку й допомоги, Туреччина прийняла до себе всіх бажаних євреїв. У XVI столітті в європейській та азійській Туреччині утворилось багато єврейських громад, які склались як із сефардів –

іспансько-португальських євреїв, так і ашкеназів – переселенців із Німеччини. Частина євреїв, переселяючись на території Туреччини, оселилась у Палестині, де з часом створили єврейські громади в Єрусалимі, Цефаті й Тіверіаді. «Цефатська громада особливо славилась своїми вченими талмудистами», – зазначає С.М. Дубнов [9, с. 109].

У той час у Палестині з'явився вчений, який один здійснив велику роботу, гідну цілого Синедріону. Це був виходець з Іспанії – Йосиф Каро, творець відомого раввинського зводу законів «Шульхан Арух» (у перекладі з івриту означає «Накритий стіл»), який був опублікований у Венеції в 1565 р. За основу нового кодифікованого акта взято чотирьохелементна структура «Арбаа турім». Однак, «на відміну від автора «Арбаа турім», який прагнув до глибини в викладеному матеріалі, – зазначає ЕСЕ, – Каро хотів максимально доступно передати суть галахот» [3, том 10, кол. 383–387]. Опираючись на досвід своїх попередників і враховуючи розвиток суспільних відносин, Йосиф Каро вмістив до «Шульхан Арух» нові закони та приписи, які регулювали сімейні, цивільні, кримінальні відносини, а також повсякденне життя кожного єврея. Цей звід законів до цього часу вважається еталоном у кодифікації норм єврейського права. «Коли раввини повинні прийняти рішення з проблеми єврейського права, – пише Й. Телушкін, – першою книгою, яку вони візьмуть, буде «Шульхан Арух» [13, с. 192].

Майже одночасно доповненням до створеного Йосифом Каро зводу законів стала праця польського галахіста Моше Іссерліса – «Мапа» (у перекладі з івриту – «Скатертина»), якою вчений вирішив доповнити «Шульхан Арух» правотворчістю галахічних рішень ашкеназьких учених [14, с. 249]. Назва «Мапа» підкреслювала її вторинність відносно праці Йосефа Каро, авторитет якого визнавав Іссерліс. Отже, «Шульхан Арух» видано з доповненнями й роз'ясненнями Моше Іссерліса, тим самим будучи прийнятним як для ашкеназького, так і сефардського єврейства.

У період «золотого віку єврейства» в Османській імперії, де до євреїв ставились доброзичливо, як до рівноправних членів суспільства, у Європі існували зовсім інші настрої. У зв'язку з розвитком у країнах Європи в XV столітті типографії, талмудистська література почала швидкими темпами розповсюджуватись серед населення. Разом з тим почались масові звинувачення євреїв у тому, що Талмуд містить ідеї, спрямовані проти християнської релігії. Це стало причиною ворожого ставлення в першу чергу з боку папської влади та бажанням ізолювати євреїв від суспільства. Така мета було досягнута з появою в Італії гетто – спеціальних кварталів, відділених від міст і відведених для проживання в них євреїв. Булла папи Павла IV, видана в 1555 р., зобов'язувала євреїв проживати в таких кварталах та узаконила ряд принизливих обмежень, починаючи з ношення особливого одягу, який відрізняв їх від інших членів суспільства, закінчуючи заборонаю сповідувати іудаїзм і насаджуванням християнства [15, с. 369]. Однак, не зважаючи на важкі умови існування, італійські євреї досягнули великого розвитку у сфері науки й літератури.

Великий релігійний рух під назвою «Реформація», який зародився в Німеччині, також не поміняв на краще життя єврейського народу. «Мартін Лютер, – як відмічає Й. Телушкін, – яскравий приклад людини, яка любила євреїв, однак зненавиділа їх після того, як вони відмовились прийняти його ідеологію» [13, с. 205]. У цей час реформатори відбирали у євреїв Талмуд, забороняли раввинам навчати законів, здорових відсилали на примусові роботи. С.М. Дубнов підкреслює: «Реформація ослабила в протестантських державах владу церкви, однак не знищила ворожнечі до іновірів» [9, с. 115]. У таких умовах

центром талмудистської вченості в Європі стає Австрія. Великим авторитетом користувалися ешви Вєни, Вінер-Нейштадта і Кремса, з якими пов'язують такі імена, як раббі Ізраєль Ісерлерейн та Яків бен Моше Молін. Окрім того, свого великого розвитку досягають ешви Праги, а також Польщі та Литви [3, том 2, кол. 782–794].

Варто відзначити, що найсприятливішими умовами для існування єврейського суспільства та розвитку Галахи до середини XVIII століття залишалися території Польщі й Литви. Польські королі захищали всі громадянські права євреїв та розширили автономні права єврейських громад. Розширенню такої автономії слугувало створення нової системи оподаткування в Польщі, за якої податки збирались не з окремих осіб, а з всієї громади. «Можливо, – зазначає Р. Банк, – основною причиною надання євреям привілеїв була надія польських королів на те, що єврейські купці будуть сприяти розвитку торгівлі» [11, с. 208]. Єврейські громади були наділені правом самостійно проводити вибори до органів самоуправління та здійснювати правосуддя у власних судах згідно з єврейським законодавством. Виборними органами були кагали, які обирались щорічно в дні Песаха. Крім того, був створений центральний орган єврейського самоуправління в Польщі, який скликався щорічно для роз'яснення законів, вирішення важливих судових спорів і питань відносно суспільного й духовного побуту євреїв. Він називався Ваад арба ароцот (Сейм чотирьох областей), так як складався з чотирьох частин держави: Великої Польщі (Познань), Малої Польщі (Краків), Львівської землі та Волині. Генріх Грець, досліджуючи єврейську історію, у 10 Томі відмічає, що ця «установу, яка в такій формі ніколи не існувала у всій єврейській історії, надавала громадам у Польщі надзвичайну єдність, силу та витримку» [16, с. 377]. У Литві існував свій Ваад, у якому брали участь раввини та кагали від п'яти основних литовських громад [3, том 1, кол. 586–590]. Не зважаючи на те, що такі органи центрального управління проіснували лише до другої половини XVIII століття, ідеологи єврейського автономізму бачили у вадах основу центрального національного автономного управління в діаспорі.

У період, коли судова автономія та самоуправління в Польщі й Литві процвітало, талмудистська наука також досягла великого розвитку. Велика кількість учених прибула з Богемії, процвітала діяльність ешів у Познані та Львові. Між ученими не лише польських, а й інших ешів Європи великого поширення набув один із відомих на той момент методів талмудистських дискусій – пілпул, який привертав увагу до найменших деталей галахічних дискусій. С. Рот називає такий метод вивчення Талмуду з одного боку – «пустим та безкорисним», а з іншого – розумовою гімнастикою, що опирається на тексти із Талмуда» [12, с. 230]. У сфері навчання були введені нові методи пілпула, направлені на розвиток інтелекту та уяви учнів. Викладачі на уявлених галахічних ситуаціях учили учнів виносити логічні обґрунтовані висновки, також учням необхідно було вирішувати парадоксальні ситуації на основі Галахи. Однак таке перебільшене прагнення до вивчення Талмуду піддає критиці Генріх Герць, наголошуючи, що «воно не принесло користі іудаїзму» [16, с. 373]. Учений зазначає: «Глави шкіл і всі раввини прагнули у своїх лекціях до того, щоб змайструвати хитросплетіння софістично-талмудських сентенцій і збільшити мережу тонкощів. Унаслідок цього весь хід думок польських євреїв отримав неправдивий напрям: вони перевертано дивилися на світ і переходили від одного обману до іншого» [16, с. 373].

Крім коментарів Мішни й Талмуду, великого поширення набувають коментри «Шульхан арух», де вчені ведуть полеміку

зі своїми опонентами з приводу галахічних питань. Відомою є праця львівського галахіста Давіда бен Шмуель га-Леві – «Турей загав» («Золоті стовпи»), де він полемізує на предмет Галахи з ще одним коментатором «Шульхан арух» – литовським ученим Шабтаєм бен Меїром га-Когеном [3, том 2, кол. 270–271]. Завдяки коментарям цих двох галахістів «Шульхан арух» став загальноприйнятим і розповсюдженим серед єврейства не лише Європи, а й світу.

Історичні події у світі розвивалися так, що євреї вимушені були завжди мігрувати з однієї держави в іншу. Причиною цього була нестабільна політична ситуація у світі, постійні війни за територію та відсутність демократії в сучасному її розумінні. У той час, коли внаслідок поділу Польщі єврейські громади знов опиняються у важких умовах, у Франції 1789 р. відбувається переворот, який змінює політичне становище багатьох європейських народів. Велика Французька революція сповістила про початок рівності та свободи віросповідання, задекларувавши ці ідеї в Декларатії прав людини та громадянина 1789 р. Унаслідок цього євреям були надані всі громадянські права на рівні з християнами. Це був перший у Європі приклад емансипації євреїв, тобто звільнення їх від відкритого безправ'я. У 1807 р. в Парижі був скликаний Великий Синедрион у кількості 71 осіб, що складався з раввинів і єврейських громадських діячів та на якого було покладене завдання виробити план влаштування єврейських громад у Франції. Рут Семюелс описує, що основним завданням новоствореного органу було «вирішення правових і релігійних питань і забезпечення вірності євреїв наполеонівській Франції» [14, с. 267].

Дуже скоро епоха Просвітництва, яка зародилася в країнах західної Європи, швидко поширилась по всій Європі. Крім Франції, політична рівноправність згодом була прийнята в ряді країн: у 1791 р. у США, у 1796 р. в Нідерландах, в 1812 р. в Пруссії. Однак уже після падіння Наполеона закони про рівноправ'я євреїв у сфері політики і громадянських прав у таких країнах, як Італія, Швейцарія, Німеччина, були скасовані. Це свідчило про те, що більшість країн ще не звільнилася з цього відношення від традицій Середньовіччя.

Висновки. Отже, розглядаючи історичні умови розвитку єврейського права періодів рїшонім та ахаронім, слід розуміти, що в силу тих подій, які мали місце в Середньовіччі, єврейський народ не мав можливості розвивати свою правову систему так, як це робили інші держави. Адже ні території, ні держави, а, відповідно, і державної публічної влади в єврейському народі не було. Не було і єдиного інституту владних повноважень, який би виконував представницьку, установчу й законодавчу функції. Розсіяний по цілому світі єврейський народ був наділений лише автономією у сфері правосуддя та окремими елементами автономії у сфері місцевого самоврядування на території тої чи іншої країни. У діаспорі розкиданий народ з'єднувало одне – знання норм Тори, Галахи й тисячолітніх традицій. Основне, що допомагало євреям встояти в умовах гонінь, переслідувань і вигнань, – це мета об'єднання та відродження єврейського народу на його історичній батьківщині – Єрец-Ізраєль.

Література:

1. 1950 – תורה ודרכיה (Закон про повернення 1950 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.knesset.gov.il>.
2. Современный русско-ивритский, иврит-русский словарь / Под редакцией д-ра И. Гури. – К. : Матах. – 800 с.
3. Электронная еврейская энциклопедия.
4. Менахем С. Еврейское право Еврейское право: Ч. 1. / С Менахем / Пер. с иврита А. Белов, ред. И. Менделевич. – Иер. : Амана, 1989. – 334 с.
5. Елисаветский С.Я. История еврейского народа: курс лекций: [учебное пособие] / С.Я. Елисаветский. – Киев, 2000. – 432 с.

6. Раббі Моше бен Маймон. Книга заповідей. – М. : Книжники; Ле-хаим; 2013. – 640 с.
7. Меир Левинов. Кодекс Маймонида. Лехаим. Март. 2010г. Адар 5770 – 3 (215) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lechaim.ru>.
8. Раббі Моше бен Маймон. Предслово к Мишне. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moshiach.ru>.
9. Дубнов С.М. Всеобщая история евреев от древнейших времен до настоящего : Книга 1 / С.М. Дубнов. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1910. – 640 с.
10. Даймонт М. Евреи, Бог и История / М. Даймонт. – М. : Издательский дом «Имидж», 1994. – 542 с.
11. Банк Р. История и наследие еврейского народа. От Авраама до сегодняшнего дня / Р. Банк, Д. Гутин. – М. : АСТ: Астрель, 2007. – 319 с.
12. Рот С. История евреев с древнейших времен по шестидневную войну. Иерусалим / С. Рот / Перевод с английского 1978 Памяти моего отца Джозефа Рота (1866–1924). – 1967. – 426 с.
13. Телушкин Дж. Еврейский мир / Дж. Телушкин. – М. : Мосты культуры. Гешарим, 2005. – 592 с.
14. Сэмюэлс Р. По тропам еврейской истории / Р. Сэмюэлс; [репринт. изд.]; пер. с англ. – М. : Арт-бизнес-центр, Издательство «Библиотека-Алия», Молодежная серия, 1992. – 367 с.
15. Стінгер Ш. Очерки по истории еврейского народа / Ш. Стінгер. – Тель-Авив : Ам овед, 1972. – 872 с.
16. Грец Г. История евреев от древнейших времен до настоящего / Г. Грец. Том 9. От смерти Маймонида (1203) до изгнания евреев из Испании и Португалии (1907). – Одеса : Топография «Издатель», Я.Х. Шермана, Еврейская 19, 1907. – 421 с.

Гартман М. Т. Исторические условия формирования еврейского права периодов ришоним и ахароним

Аннотация. Статья посвящена освещению основных исторических условий, под влиянием которых осуществлялся процесс формирования и развития еврейского права в периоды ришоним и ахароним раввинской эпохи. Раскрыты политические условия, которые стали причиной открытия ешив и распространения еврейских правовых взглядов за пределами Ерец-Израэль и Вавилонии. Автор проанализировано ряд исторических событий, которые повлияли на создание галахистами новых источников еврейского права, которыми не редко являлись систематизированы, кодифицированные акты и комментарии к ним.

Ключевые слова: ришоним, ахароним, Талмуд, еврейское право, ешивы, Галаха, Гемара, раввин.

Hartman M. Historical conditions of jewish law during periods of rishonim and aharonim

Summary. Article is devoted to coverage of major historical conditions, under the influence of which the process of formation and development of Jewish law during Rishon and aharonim periods of Rabbinic era. Political conditions that caused the opening of yeshivas and dissemination of Jewish law views outside the Land of Israel and Babylonia are disclosed. The author analyzed a series of historical events that influenced the creation by galahists the new sources of Jewish Law, which do not have rarely been systematically codified acts and comments to them.

Key words: rishonim, aharonim, the Talmud, Jewish law, yeshiva, Halacha, Gemara, Rabbi.